1983 SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLERİN ASKERİ YÖNETİM SONRASI TÜRKİYESİ'NE İLİŞKİN SÖYLEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı

Özet

12 Eylül, yakın siyasi tarihimizin uygulanan politikaları, hedefleri ve süresi itibariyle en geniş kapsamlı askeri müdahalesidir. Bundan dolayı 12 Eylül'ün etkileri sonraki yıllarda da her alanda devam etmiştir. Çalışmamızdaki amaç 1983 seçimlerine katılan 3 siyasi partinin (Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi) 1983 seçimleri öncesindeki söylemlerini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda partilerin 1983 sonrası Türkiye'sini iktisadi, kültürel ve özgürlükler açısından nasıl etkiledikleri ortaya çıkarılacaktır. Çalışmada, yakın dönem Türkiye tarihinde izlenen politikalar ve hedefler açısından 12 Eylül 1980'de sivil yönetime geçişin çok önemli bir aşaması olan 6 Kasım 1983 seçimlerinde, seçime katılan partilerin önce parti programları, sonra da seçim bildirgeleri analiz edilmektedir. Partilerin askeri yönetim sonrasında uygulamayı hedefledikleri politikaların neler olduğu ve gerçekleştirmeyi planladıkları vaatler üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda bu süreçte, belirledikleri politikalarında farklılık gösterip göstermedikleri siyasi partilerin parti programlarından, seçim bildirgelerinden hareketle ortaya çıkarılmaktadır.

Çalışmada, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından demokrasiye geçiş döneminde Kurucu Meclis ve Danışma Meclisi'nin yapısından, görevlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra seçimlere katılacak olan siyasi partilerin belirlenmesi, son olarak da MDP, HP ve ANAP'ın parti programları ve seçim beyannamelerinin değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980, Kurucu Meclis, Danışma Meclisi, 6 Kasım 1983 Seçimleri, Siyasi Partiler

STATEMENTS BY POLITICAL PARTIES HAVING PARTICIPATED IN THE 1983 ELECTIONS ON TURKEY IN THE AFTERMATH OF THE MILITARY GOVERNMENT

Abstract

September 12 is the most comprehensive military intervention of our recent history with regards to policies, targets, and its duration thereof. Therefore, the effects of September 12 have continued in the following years. The purpose of our study is to analyze the statements of 3 political parties (Nationalist Democracy Party, Public Party, and Motherland Party) having participated in the 1983 elections before they were voted. In this framework of purpose, it will be revealed how the parties influenced on Turkey in the aftermath of 1983 in terms of economics, culture, and freedoms. The study analyzes firstly the party programs then their election declarations in the November 6, 1983 elections which was a very important phase of passing into the civil government after the coup d'état in September 12, 1980 on the basis of the policies and targets followed in the late history of Turkey. The policies of the parties suggested and their promises were included in the research. Furthermore, it is revealed based on the party programs and election declarations that they deviated from their determined policies or not.

It was stated in the study the structure of the Constituent Assembly and Advisory Board and their duties in the period of passing into democracy. Then the designation of the parties to take part in the elections and finally the party programs and election declarations of MDP, HP, and ANAP were evaluated.

Keywords: September 12, 1980, Constituent Assembly, Advisory Board, November 6 1983 Elections, Political Parties

Giriş

Türkiye, uzun süren iktidar bunalımlarından ve yaşanan anarşi ortamından kendisini kurtaramamış, iki buçuk yıl süren ve "ara dönem" olarak nitelendirebileceğimiz bir süreç geçirmiştir. 12 Eylül 1980 askeri rejiminin neden yaşandığının ve hangi süreçlerden geçtiğinin detayları çalışmamızın sınırlılıklarını aşmaktadır.

Fakat 12Eylül'ün hemen ardından gelişen seçim atmosferinin ve dolayısıyla 6 Kasım 1983 seçimlerinin olgunlaşacağı havanın genel hatları ile incelenmesi yararlı olacaktır.

1980-1983 yılları arası, Türkiye açısından zor bir dönemdir. Bu zorluk, uzun süre kurulamayan hükümetler ya da kurulan fakat kısa süren hükümetlerin istikrar gösterememesi ile ilgili doğrudan

ilgilidir. Ordu ve siyasi kanat içinde yaşanan karmaşa, toplumun geneline de tesir etmiştir.

Türkiye'yi böyle bir döneme taşıyan siyasi cepheleşme 1974 yılında başlamıştır. CHP ile MSP koalisyonunun bozulmasında Necmettin Erbakan'ın Kıbrıs'ın tamamının alınmasına yönelik tavrı ve Ecevit'in daha sınırlı bir harekâtı savunması etkili olmuştur. Hükümet içindeki ayrılıklara böylece zemin hazırlanmış ve iktidarın bozulma süreci başlamıştır (Gönlübol vd., 1974: 552; Kabaklı, 27.07.1974: 1; Civaoğlu, 27.07.1974: 2; Yardımcı, 27.07.1974: 2).[1]

İktidarın bunalıma sürüklenmesi, CHP'nin Kıbrıs zaferi ile itibar kazanması ve bu olayla tek başına iktidar olma çabası ile bağlantılıdır. CHP'nin bu girişimi karşısında Necmettin Erbakan koalisyonu bozmuş, ülkeyi erken seçime sokma çabasına girişmiştir (Birant, 1984: 44). Türkiye'yi 12 Eylül'e sürükleyen bu siyasi istikrarsızlık, toplumsal karmaşa, batının İran devriminden sonra Türkiye'nin stratejik önemine olan ilgilisindeki artış ve enflasyon 1980 askeri darbesinin belli başlı nedenleri arasında sayılabilir (Ahmad, 2007: 454-455).

12 Eylül'ü gerçekleştiren komutanlar grubu kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adını vermişlerdir. Bu konsey, Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun isimlerinden oluşmuştur. MGK, koyduğu kuralları ve verdiği buyrukları 12 Eylül sabahı saat 04:00'de, MGK'nın ilk mesajı yerine geçen bir numaralı bildiri ile TRT'den tüm ülkeye duyurmuştur (MGKTD, 19.09.1980: 4; Tanör vd., 2000: 26-27). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül'de yönetime el koyması, 27 Mayıs hareketinden farklı olarak, "emir komuta zinciri içinde ve emirle" olmasından kaynaklanmaktadır (Soysal, 1986: 126).

Böylece yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar geçici olarak bu yetkiler MGK tarafından kullanılmıştır (Milliyet, 13.09.1980: 1). Parlamento ve hükümetin feshedilmesine rağmen siyasi partiler için böyle bir karar alınmamıştır. AP, CHP, MSP ve MHP Genel Başkanları can güvenliklerinin sağlanması amacıyla TSK gözetiminde belli yerlerde ikâmete tabi tutulmuşlardır (Doğan, 1985: 42-44). Bu esnada siyasi parti faaliyetleri yasaklanmış ve kamu düzeni ve genel asayiş gereği DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların

[1] Erbakan'ın Kıbrıs'ın tamamının alınması gerektiğine vurgu yapan açıklamaları için ayrıca bkz.: (Ahmad, 2007: 421).

faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri de TSK'nın güvencesi altına alınmıştır (MGKTD, 19.09.1980: 6).

TSK'nın gözetiminde Hamzaköy'de bulunan Süleyman Demirel'i telefonla arayarak mevcut durumu soran ilk isimlerden birisi Turgut Özal'dır. 11 Eylül günü DPT Müsteşar vekili ve Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde bulunan Özal'a 14 Eylül günü Başbakan Yardımcılığı görevi önerilmiştir. Özal konu ile ilgili "*Ağabey böyle bir görev öneriyorlar, ne dersin?"* diye sorunca, Demirel, *"Devlet devamlıdır, hizmet devam etmeli. Sen şimdi eline sekiz-dokuz aydır ağır bir yük almamışsın. Tam yolun ortasında yükü bir anda elinden bırakırsan hem yük bozulur hem de seni tahrip ederler. Hizmetin devamlılığını unutmamak lazım"* cevabını vermiştir. Özal, Demirel'in bu sözlerini daha sonra "bana izin verdi" şeklinde yorumlayacak ve Özal'ın yeni bir parti kurmasıyla birlikte aralarında açılacak mesafenin de başlangıç noktası olacaktır (Doğan, 1985: 47; Barlas, 1994: 10).

Özal, özellikle Amerikan yönetimi tarafından oldukça aşina ve parlayan bir değer olarak görülmüştür. 24 Ocak kararlarının da mimarı olan Özal, gerek Başbakanlık Müsteşarlığı'nda, gerekse Başbakan Yardımcılığı'nda Türkiye'nin dış dünyada oluşturduğu izlenimlerde etkili bir isim olmuştur (Doğan, 1985: 12). Başbakan Yardımcılığı'na da, bu 24 Ocak İktisadi Önlemler Paketi'nin hazırlanması ve ekonomik dönüşüm programını sürdürmek için getirilen Özal, Cumhuriyet tarihinin en büyük toplumsal dönüşümü gerçekleştiren "tabu kırıcı" bir siyaset adamı olarak anılmaktadır (Bora, 2005: 589).

24 Ocak kararları, devletin ekonomideki rolünü sınırlandırarak sanayileşme modelini değiştirmiş, içe dönük sanayileşmeden vazgeçip serbest piyasaya geçilmesini ve devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin azaltılmasını öngörmektedir (Dursun, 2008: 423). 24 Ocak kararları ile hemen ertesi günden geçerli olmak koşuluyla, Türk parasının değeri düşürülmüş ve dışalımların ucuzlatılması amacıyla damga resmi indirilmiştir (Milliyet, 25.01.1980:1; Cumhuriyet, 25.01.1980: 1).

12 Eylül'ün ülkede yarattığı hava basına, Türkiye'deki yeni durumun dünyada temkinli bir iyimserlikle karşılandığı ve yurt içinde hayatın normale döndüğü biçiminde yansımaktadır (Milliyet, 14.09.1980: 1; Milliyet, 15.09.1980: 1). Türkiye'nin siyasi anlamda da normalleştiğinin bir ifadesi olarak, MGK Genel Sekreteri Org. Hasan Saltık, 1 Kasım 1980 günü bir basın toplantısı düzenlemiş ve asker rejimin "demokratikleşme programı" biçiminde bir paket açıklamıştır. Ülkeyi yeniden yapılandırma projesi olan bu paketin amacı yeni bir

anayasa oluşturmaktır. Saltık, *"Kurucu Meclis (KM) tarafından oluşturulacak yeni anayasanın bir referandum yasası ile kamuoyunun onayına sunulmasını, yeni partiler kanunu ile seçim kanunun hazırlanmasını, parti faaliyetlerinin başlatılmasına izin verilmesini ve makul bir sürenin sonunda yeni seçimlerin yapılarak parlamentonun çalışmaya başlamasını"* bu programda ifade etmiştir (Milliyet, 02.11.1980: 1).

Tüm yetkilerin MGK tarafından üstlenildiği bir ortamda durumun sürelilik arz etmeden, siyasal yaşamın yeniden işlerlik kazanması gerekmektedir. Bu hususta kamuoyunda ortak bir algının varlığından söz etmekle birlikte, işlerliğin nasıl sağlanacağı konusunda tartışmaların olduğunu açık bir biçimde gözlemlemekteyiz (Özturanlı, 01.11.1980: 1; Soysal, 01.11.1980: 2).

12 Eylül 1980 darbesi ülke çapında sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkilere sebep olmuştur. Ancak bu etkiler üzerine değerlendirmeler yapmak çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle, yeni anayasa ve seçim sisteminden bahsetmeden önce siyasi partilerin mevcut yapısına bakmak yararlı olacaktır.

SİYASİ PARTİLERİN FESHEDİLMESİ

Askeri müdahalenin ardından, demokrasinin yeniden işlerlik kazanması için anayasa, siyasi partiler ve seçim kanunu gibi demokratik yaşamın temel öğeleri üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

MGK 12 Eylül 1980 yılında faaliyetlerini yasakladığı siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı 16 Ekim 1981'de yaptığı toplantıda kabul etmiştir. Bu yasayla *"12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri MGK'nın 7 numaralı bildirisi ile yasaklanmıştır. Bulunan siyasi partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmiştir."* açıklaması yapılmıştır. Yasayla siyasi partilerin para dâhil taşınır ve taşınmaz bütün malları hazineye devredilirken Atatürk'ün CHP'ye vasiyetinin de Devlet Başkanlığı tarafından yürütülmesine karar verilmiştir (Cumhuriyet, 17.10.1981: 1). Siyasi partilerin mal varlıklarına el konulmasının bir yaptırım olduğuna dikkat çekilirken (Mumcu, 18.10.1981: 1-7); Devlet Başkanı Orgeneral Evren partilerin feshedilmesi ile ilgili yaptığı açıklamada bu kararın milletin isteği doğrultusunda alındığına temas ederek eski siyasi partilerle yeni bir atmosfer yaratılamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir: *"Türkiye'de siyasi partilere dayalı demokratik parlamenter sistem mutlaka kurulacaktır. Ama mevcut bu partilerle değil, yurdu 12 Eylül öncesine*

getiren partilerle kurulacak demokrasi yıkılmaya mahkûm olacaktır." (Cumhuriyet, 17.10.1981: 1; Kenan Evren'in Anıları, 1991a: 418). Bu nedenle de memleketi kargaşa ortamına getirenler olarak tanımladığı eski siyasi partilere yeniden görev verilemeyeceğini ve yeni partilerin kurulacağını, bu esnada halka da büyük görevler düştüğü mesajını vermiştir (Cumhuriyet, 16.01.1981: 1; (Cumhuriyet, 22.10.1981: 1).

Siyasi partilerin kapatılması ile ilgili basında çıkan yorumlara baktığımızda; genel kanaatin bu durumun zorunluluktan kaynaklandığına dair yorumlara rastlamaktayız. Siyasi partilerin kapatılmasını köşesine taşıyan Rauf Tamer, partilerin feshini son yirmi yılın en büyük olayı olarak nitelemektedir. Doğacak yeni siyasi partilerin eşit şartlar altında mücadeleye girmelerini ve *"Ben Atatürk'ün partisiyim, sen Atatürk'ün partisi değilsin"* gibi tüccar kurnazlığına son verilmesini istemektedir. Artık hiçbir partinin Atatürk ilke ve inkılâpları ile övülemeyeceğini sözlerine ekleyen Tamer, CHP'nin kapatılmasından duyduğu sevinci ifade etmektedir (Tamer, 17.10.1981: 1). Hürriyet gazetesinden Oktay Ekşi ise, feshedilmenin hukuken ölmek demek olduğunu belirtirken ülkeyi bu duruma getirenlerin özellikle siyasi partilerin yönetici kadroları olarak görmektedir. "*İktidara talip olan siyasi partilerin, bunun aksinde de faturasını ödemek zorundadır"* diyen Ekşi, bu anlamda Evren'in radyo ve televizyon konuşmalarının kendi içinde tutarlı olduğunu, hayatın devam ettiğini ve yeni doğacak siyasi partilerden umutlu olunması gerektiğini köşesine taşımıştır (Ekşi, 17.10.1981: 1). Barlas ise Evren'in 15 Ocak 1981'de Konya'da yaptığı konuşmasındaki *"Gideceğiz, gideceğiz. Onlar tencereyi pisletmişlerdi. Yeniden tencereyi verelim. Yeniden pisletsinler, istedikleri bu… KM'den sonra, normal düzene geçildikten sonra da ülkenin kaderi memleketi bu hale getirenlere teslim edilmeyecek."* sözlerinden alıntı yapmakta ve partilerin feshedilmesinin zaten beklenilen bir durum olduğunu ifade etmektedir. KM açılırken partilerin kapatıldığını, KM kapatılırken de partilerin açılacağını ifade eden Barlas, çeşitli yasaklamalara konu olan siyasetçilerin de artık partisiz politikacılar gibi rahatça faaliyette bulunabileceklerini yazısında belirtmiştir (Barlas, 17.10.1981: 1).

Yeni kurulacak siyasi partilerin kurulması demokrasiye yeniden geçilmesi açısından önemli bir aşamadır. Ancak kurulacak partilerin köksüz, gelip geçici ya da merkez partiler olmaması gerektiğine ayırt edici bir biçimde dikkat çeken Mumcu, 27 Mayıs ihtilalinden sonra oluşturulan "Yeni Türkiye Partisi" örneğini vererek yeni partilerin Evren ve MGK tarafından şekillendirileceğini öngörmüştür (Mumcu, 30.03.1981: 7). Çok partili yaşamda her türlü siyasal düşünceye söz ve örgütlenme hakkı vererek ileriye bakılması

gerekmektedir. Siyasal çıkmazın aşılmasını da sağ ve sol partilerden oluşacak demokratik sistem sağlayacaktır (Selçuk, 18.04.1981: 2).

Partilerin kapatılmasının ardından, yeni partilerin kurulup örgütlenmesine yetecek zaman dikkate alınarak parti faaliyetleri başlayacaktır (Cumhuriyet, 02.11.1980: 1). Ancak bunun için ilk önce KM ve Danışma Meclisi'nin (DM) oluşturulması; anayasa tasarısının hazırlanarak halk oylamasına sunulması gerekecektir.

KURUCU MECLİS VE DANIŞMA MECLİSİ

KM'nin amacı, ülkeyi yeni düzenine taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, temel yasaları yapmak ve TBMM'nin oluşmasına kadar yasama yetkisini kullanmak olarak ifade edilmektedir (Tanör vd., 2000: 37). Bu yetkiler dışında KM'nin, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve Üniversiteler Kanun'un oluşturulmasında söz sahibi olmasına karar verilmiştir (Milliyet, 28.06.1981: 8).[2] KM'nin oluşmasını sağlayacak kanun tasarısı MGK'da onaylanarak resmi gazetede yayınlanmıştır. KM, MGK ile kuruluş, görev ve yetkileri bu kanunda belirtilen DM'den oluşmaktadır.[3]

KM'nin kurulması ile birlikte demokrasiyi kurma çalışmalarının önündeki en büyük engellerin ortadan kalktığını ifade eden Evren, çalışmaların adım adım yürütüldüğünü belirtmiştir. Önceliğin huzur ve güven olduğunu söyleyen Evren, ikinci önceliğin yasaların çıkarılmasına ve üçüncü önceliğin de ekonomik sorunlara verildiği vurgusunu yapmıştır (Cumhuriyet, 24.07.1981: 1).

Türkiye siyasal tarihinde yirmi yıl arayla ortaya çıkan Kurucu Meclisler ile ilgili kıyaslamalar yapılmıştır. İki KM'nin karşılaştırılmasına ilişkin soruları yanıtlayan Anayasa Hukukçusu Cem Eroğlu, 1961 ve 1981 KM'leri arasında büyük benzerlik olduğunu ifade etmektedir. Erbil Tuşalp'in sorularını yanıtlayan

---

[2] "Üniversite tasarısı MGK İhtisas komisyonunda görüşülmüş, üniversite hocalarından da görüşler istenilmiştir. Saltık konuşmasında yüksek öğrenime yeni bir veche vermek istediklerini bildirmiştir." (Cumhuriyet, 18.08.1981: 1).

[3] "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin ve milletin bütünlüğü ve bölünmezliği ve toplumun huzuru korunarak, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden eşitlik ilkesine göre yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik laik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemelerle Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarını yapmak ve varlığı, genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca sona ermek üzere Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır." (Resmi Gazete, 30.06.1981: 1).

Eroğlu, *"...İki meclisin de askeri ve sivil kanattan oluşan yapıları vardır. Ayrım ise 1981 Danışma Meclisi ile 1961 Temsilciler Meclisi (TM) üyelerinin seçilme yöntemleridir. DM üyeleri, temsilci niteliğinden daha çok MGK tarafından atanmış danışman niteliği taşırlar. 1960'da 157 sayılı yasa ile kurulan KM'nin TM dalına baktığımızda, o günkü koşullar içinde bu sivil meclisin olabildiğince geniş temsil niteliğine sahip olduğu görülür."* şeklinde bir yargıya varmıştır.[4]

KM'yi oluşturan iki organdan biri olan DM ise 27 Ekim 1981-Aralık 1983 tarihleri arasında yeni anayasa çalışmalarını yürütmek üzere oluşturulmuştur. Bu meclis toplam 160 üyeden meydana gelmiştir. Bunların 40 tanesi MGK tarafından seçilmiştir. Kalan 120 üye ise illerden seçilmiştir. DM'nin toplanmasıyla yeni bir yasama süreci başlamıştır (Özgişi, 2012: 318; Cumhuriyet, 23.10.1981: 1; Milliyet, 23.10.1981: 1; Soysal, 23.10.1981: 2). DM Başkanı'nın asker kökenli mi yoksa sivil mi olması gerektiği üzerine kulislerde yoğun tartışmalar olmuştur. DM Başkanlığı'nda en güçlü aday olarak Eşref Akıncı adının geçmesine karşılık, meclis başkanlığını en yaşlı üye olarak Sadi Irmak üstlenmiştir (Cumhuriyet, 24.10.1981: 1; Cumhuriyet, 27.10.1981: 1; Cumhuriyet, 28.10.1981: 1).

12 Eylül 1980'den önce yaşanan olayların sebepleri araştırılırken, bu olayların önlenmesinde en büyük engelin mevcut anayasa olduğuna inandıklarını ifade eden Evren (Kenan Evren'in Anıları, 1991b: 274) bu nedenle yeni anayasa çalışmalarına hız verilmesi gerektiğini ve bir an önce demokrasiye geçilmesi yönünde kararlı olduklarını ifade etmektedir. Özetle, tesis edilen DM'nin görevi de bu anayasa çalışmalarını yürütmek olarak tanımlanabilir.

Oluşturulacak yeni anayasa hakkında görüş ve dileklerini açıklayan pek çok kişi ve kurum, eski haklar listesiyle yetinilmemesi ve yenilerinin bunlara eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öneriler arasında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, kişilerin kendileri ile ilgili olup da resmi makamların elinde bulunan bilgi ve belgelere ulaşabilme hakkı, tüketiciyi koruma hakları gelmektedir. Bu talepler hak ve özgürlükler açısından varılan ortak düzeyi göstermek bakımından önemlidir. Ancak demokrasi ve özgürlük sorunu bir "liste" sorunu değildir. Anayasal hak ve özgürlüklerin sayısı tek başına ilerlemenin, gerilemenin ya da yerinde saymamanın bir ölçütü

[4] Cem Eroğlu'nun Erbil Tuşalp'e verdiği Röportaj (Cumhuriyet, 23.10.1981: 1).

olamaz. Zira özgürlük bir "öz, içerik ve nitelik" sorunudur (Tanör, 05.07.1982: 8).

Anayasa taslağı oluşturulurken MGK bazı çevrelerden gelebilecek olumsuz eleştirileri önlemeye çalışmıştır. Bunun için de, 52 ve 65 sayılı kararları kaldırarak 70 no'lu kararı yayınlamıştır. Bu karar ile görüş açıklayabileceklerin çerçevesi genişletilirken tasarıyı olumsuz yönde etkileyeceklerin çerçevesi daraltılmıştır (Ayan, 2007: 9). Böylece 1982 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde herhangi olumsuz bir eleştiriye yer verilmemesi amaçlanmıştır. Ancak tasarı beklenilenin aksine tepkilerle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 28.07.1982: 1-11):

Taslağın DM Başkanlığı'na sunulması ve basın toplantısı ile açıklanmasının ardından (Milliyet, 18.07.1982: 1) 1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasası'ndaki boşlukları doldurarak bu anayasanın ruhuna dokunulmadığı ifade edilse (Doğan, 18.07.1982: 1) de Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki DM Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan taslak üzerine eleştiriler dikkat çekicidir. Anayasa taslağının öncelikle Tercüman Gazetesi'nde yayımlanmış olmasına değinen Mumcu, Tercüman Gazetesi'nin zaten 1961 Anayasasına düşmanca tutumunun zaten bilindiğine değinerek yeni anayasanın basın özgürlüğüne önemli sınırlamalar getirmesinin ceza yasasına ve basın yasasına da yansıyacağını ifade etmektedir (Mumcu, 08.07.1982: 1-11).

Anayasa taslağı basına açıklandıktan sonra tartışmalar başlamıştır. İş adamlarının memnun, hukukçuların kaygılı olduğu (Milliyet, 19.07.1982: 1) yeni anayasa ile ilgili ilk tartışma ise Türkiye Barolar Birliği Atilla Sav tarafından dile getirilmiştir. Sav'ın *"Özgürlüklerin özü kalkıyor, böyle bir anayasa ile ancak otoriter rejim kurulabilir."* ve Mümtaz Soysal'ın *"Türk halkı buna mahkûm edilmez."* sözleri anayasanın hak ve özgürlükler konusundaki sınırlılıklarını ifade eder niteliktedir. Sendikalar ve Anayasa Komisyon üyeleri tarafından da yeni anayasaya, ertesi günlerde yoğun eleştiriler getirilerek metnin yanılgılarla dolu olduğu belirtilmektedir (Cumhuriyet, 19.07.1982: 1; Cumhuriyet, 20.07.1982: 1; Cumhuriyet, 21.07.1982: 1; Cumhuriyet, 23.07.1982: 1).

Anayasa eleştirilerini haksız ve yersiz bulduğunu ifade Evren, 1961 Anayasası'nı hedef göstermiş ve bu anayasa sayesinde Türkiye'nin 12 Eylül sürecini yaşadığını belirtmiştir. Yeni anayasanın henüz taslak halinde olduğunu ve 1961 Anayasası'nı evvelce hazırlayanların çıkarları doğrultusunda hala bu anayasayı savunmalarının normal olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 26.07.1982: 1; Kenan Evren'in Anıları, 1991b: 290-299). Halka yeni

anayasayı tanıtmak için yurt gezilerine çıkan Evren, *"anayasaya oy verin, bizlere değil"* yönünde telkinlerde bulunarak 1961 Anayasası'ndaki boşluklar nedeniyle ekonominin bozulduğunu, ideolojik amaçlı grevler ve direnişler yapıldığını, işçilerin huzur bozucu eylemlere sokulduğunu konuşmalarında tekrarlamıştır (Cumhuriyet, 01.11.1982: 1; Milliyet, 01.11.1982: 1).

Metinle ilgili saptama niteliğindeki değerlendirmelere baktığımız zaman, önce taslak biçiminde hazırlanan anayasa metninin acele hazırlanmış olmasının sakıncalarına temas edildiğini görmekteyiz. Tasarı olarak ortaya konan metin, DM'ye sunulduğunda bir öntasarı olgunluğuna erişmiş olmadığı gözlenir (Türk, 1989: 68). Diğer yandan metinde sonradan doldurulmak üzere bırakılan ve üç noktalar şeklinde geçilen bölümler dikkat çekicidir. Bu noktaların doldurulmaması ya da unutulması metnin özensiz hazırlandığının birer göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Anayasa'da başlangıç kısmının yazılmadan maddelerin yayınlanması ayrıca genel gerekçe ve madde gerekçelerinin olmaması da eleştiriler arasındadır (Mumcu, 22.07.1982: 1-11; Milliyet, 09.07.1982: 1-8; Mumcu, 27.08.1982: 1; Nadi, 28.07.1982: 1-11).[5]

Tasarı, bu tartışmaların ardından DM Genel Kurulu'nda 23 Eylül 1982 günü onaylanarak kabul edilmiştir. 120 kabul, 7 ret, 12 çekimser oy veren üyelerden 17'si oylamaya katılmamıştır (Milliyet, 24.09.1982: 1). Ayrıca MGK tarafından Anayasa'nın halka tanıtılması ve açıklanmasına ilişkin esasların belirlenip düzenlemesine karar verilerek 7 Kasım 1982'de Anayasa için halk oylamasının yapılmasına karar verilmiştir (DMTD, 1982: 845).

20 milyon seçmenin sandık başına giderek oy kullandığı 7 Kasım 1982 seçimlerinde, Anayasa'nın kabulü ile Devlet ve MGK Başkanı Kenan Evren'e % 91 evet oyu ile Cumhurbaşkanı sıfatı kazandırılmıştır (Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961 2008: 154). Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra Anayasa değişikleri gündeme gelmiştir. Anayasa'nın yapılışında siyasi partilerin dışlanması, geçici 4. madde ile getirilen siyasi yasaklar ve bütününe bakıldığında özgürlüklerin çok fazla önemsenmemesi değişikliklerin gündeme gelmesinin nedenleri olarak gösterilebilir (Yüzbaşıoğlu, 1995: 28). Aynı zamanda yeni bir Anayasa'nın kabul edilmiş olması, MGK'nın ülkenin mutlak hakimi olduğu gerçeğini de ortadan kaldırmamıştır. Çünkü MGK kendi

[5] "DM, periyodik karakterli bir rejim bunalımının kaynağına inememiş be dengeli, istikrarlı, rasyonel bir sistem modeli ortaya koyamamıştır." (Ergin, 23.09.1982: 2).

koyduğu yasaları değiştirmek için yeni bir yasa yapmaya gerek duymamakta ve hâlâ tek bir kararla aynı işi çözebilmektedir (Tanör vd., 2000: 53).

KM ve DM oluşturularak, demokrasin yeniden tesis edilmesinde tamamlanan Anayasa çalışmalarının ardından, 1983 seçimlerinin alt yapısını oluşturacak Siyasi Partiler ve Milletvekili Seçim Kanunları kabul edilmiştir.[6]

SEÇİMLERE KATILACAK SİYASİ PARTİLER

Siyasi Partiler ve Milletvekili Kanunları'nın resmilik kazanmasının ardından 12 Eylül darbesi ile ara verilen demokratik yaşama yeniden geçilmesinin önünde şeklen bir engel kalmadığını söyleyebiliriz. Siyasi Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra pek çok isim parti kurma faaliyetlerine başlamıştır. Ancak seçimlere katılacak olan üç partinin kuruluşu hakkında bilgi vermek konumuz açısından yararlı olacaktır.

Siyasi partilerin kurulmasında sayı sınırlamasının olması şartı ve seçim sonuçlarından bir koalisyon doğmaması hususunda Evren'in olumsuz tutumu, bu konuda belli bir hassasiyet gösterildiğinin bir ifadesi olabilir (Turgut, 1986: 47). Siyasi parti sayısının fazla olmasını, aynı oranda kurulacak koalisyon hükümetler olarak belirten Cumhurbaşkanı Türkiye'de de tıpkı ABD'de olduğu gibi sadece iki parti olması gerektiğini ve iktidarında bu iki parti arasında el değiştirmesi gerektiğini açıkça belirtmektedir. Seçim barajının da %10 olarak belirlenmesinde yine "kendisi böyle istediği" ve koalisyon hükümetlerini engellemek için bilinçli bir tavır olduğu açıktır (Cemal, 1986: 360).

---

[6]"MGK, Siyasi Partiler Yasası'nı kabul ederek yayınladığı 76 sayılı bildiriyle siyasal faaliyetleri serbest bırakmıştır. Buna göre MGK'nın 12 Eylül'den beri gerçekleştirdiği ve bundan sonra gerçekleştireceği uygulamalar ve Cumhurbaşkanı'nın halkı aydınlatmak amacıyla yaptığı konuşmaların eleştirilmesinin yasak olduğu belirtilmiştir. Anayasa'nın geçici dördüncü maddesiyle kendilerine yasak getirilen kişilerin Türkiye'nin geçmiş ya da gelecek siyasal, hukuksal durumuyla ilgili sözlü ya da yazılı açıklamada bulunamayacakları MGK'nın bildirisinde duyurulmuştur. Kabul edilen kanunla yeni partilerin 16 Mayıs 1983'ten itibaren faaliyetlerine başlayabileceği hükmü getirilmiştir." **(**MGKTD, 21.04.1983: 684-686; Resmi Gazete, 24.04.1983: 1-2).; "Milletvekili seçim sistem ve usulünü, seçim çevreleri ile milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, seçilebilme ve aday olma esasları ile milletvekili seçimine ilişkin ilkeler ve uygulamalar milletvekili seçim kanunu ile düzenlenir." (MGKTD, 10.06.1983: 296-330; Resmi Gazete, 13.06.1983: 1).

Seçim tarihini 6 Kasım 1983 olarak Erzincan'da halka seslendiği gün açıklayan Evren, halkı yeni kurulacak partilere karşı uyarıcı bir konuşma yapmış ve yeniden koalisyonlar dönemine dönülmemesi üzerinde özellikle durmuştur (Milliyet, 30.04.1983: 1).

7 Kasım 1982'de Anayasa'nın kabulünden sonra, ilk siyasi partiyi kurma çalışmalarına başlayan Başbakan Bülent Ulusu olmuştur. Dört aylık bir çalışmanın ardından sonuç alamayıp Demirel'den de beklediği desteği göremeyince (Turgut, 1986: 70) bu bayrağı Turgut Sunalp'e devretmiştir.[7] Sunalp de Ulusu gibi merkez sağda bir parti kurmayı planlamış ve bu yönde çalışmalarına başlamıştır. Sunalp Evren ile görüşerek bir mutabakata vardıktan sonra eski politikacılardan oluşan, horoz amblemli Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'yi kurma görevini 16 Mayıs 1983'te üstlenmiştir (Turgut, 1986: 72-76).

Yeni siyasi partilerin kurucuları üzerinde araştırma yapmak ve gerekirse veto etmek yetkisinin MGK'da olması da başka bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu aslında izin alma meselesidir. Çünkü siyasi parti kuracak liderlerin faaliyetlerine başlamadan önce MGK'dan izin alması zorunluluğu bulunmaktadır. Parti kurmak için izin alma görüşmesi olarak adlandırabileceğimiz bu görüşmeler Sunalp'in ardından, Turgut Özal ve Necdet Calp'in Evren'i ziyareti ile gerçekleşmiştir.[8]

Sağda müstakil bir parti kurmak istediğini ifade eden Özal'a, Evren sağda bir partinin Turgut Sunalp tarafından kurulacağını ve birlikte parti kurmalarını teklif etmiştir. Özal ise seçimlerden olumsuz sonuç alırsa o zaman partiyle birleşmeyi düşünebileceklerini cevabını vermiştir. Evren'in Özal'a diğer bir şartı ise kendisinin MSP ve MHP'ye zafiyetinin bilindiğini dolayısıyla bu iki partinin içinde olacağı oluşuma müsaade edilmeyeceği yönünde olmuştur (Kenan Evren'in Anıları, 1991c: 151).[9] Ancak 20 Mayıs 1983'te Turgut Özal'ın partisi için hazırlanan dilekçe İçişleri Bakanlığı'na verilmiş, yeni partinin adı Anavatan Partisi, amblemi de bal peteği biçimindeki

[7] "Bundan sonra artık ilerisi için düşünmekten vazgeçtim…" (Cumhuriyet, 14.04.1983: 1).

[8] "Eğer her kurulacak partiye müsaade edersek, o zaman seçimlerin sonucunda bir koalisyon doğacak ve yine 1961'deki seçimden sonra yaşanan o kritik olaylarla karşı karşıya kalabilecektik.", (Kenan Evren'in Anıları, C.4, 1991: 150-151).

[9] "Solcuları almayacağımızı varsaydığı için, `bunları da alma` demeye getirdi." (Barlas, 1994: 29).

Türkiye haritası üzerinde arı biçiminde şekillendirilmiştir (Turgut, 1986: 140).

Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp de önce Bülent Ecevit'in Oran Sitesi'ndeki evinde görüşmüştür. Ecevit kendisine mevcut ülke şartlarında sosyal demokrat bir parti kurmanın zorluklarından bahsederek Calp'in ne politikaya girmemesini ne de parti kurmamasını söyledi. Calp Ecevit'ten tam olarak istediği yanıtı alamasa da bu durumu "evet" olarak değerlendirmiştir (Turgut, 1986: 191-194).

Calp daha sonra tıpkı Özal gibi Evren'den ortanın solu bir siyasi parti kurmak üzere izin istemiştir. Böylece sağda iki, solda bir partiye müsaade edilmiştir (Kenan Evren'in Anıları, 1991c: 151). Çekirdek kadrosunu CHP'lilerin oluşturduğu Halkçı Parti (HP)'nin de tıpkı CHP gibi "altı oku" vardır. Ancak Ecevit'in rengini belli etmediği parti içinde kararsızlık hakimdir. Çünkü solda ikinci bir sosyal demokrat partinin de Erdal İnönü tarafından kurulacağı söylentileri tartışmalara neden olmuştur. İnönü etrafında toplanan ve kedisini gerçek sosyal demokrat parti olarak tanımlayan SODEP, Necdet Calp'in birleşme tekliflerine sıcak bakmamış ve üstelik MGK tarafından veto edilmiştir (Turgut, 1986: 201-208; Erdoğan, 2000: 195).

Bir gün de üç partinin kurulmasıyla başlayan siyasi parti kurma eylemi aynı hızla devam etmiştir. Kurulan siyasi partilerin çokluğundan Evren rahatsızlık duymuş ve bunun önüne geçilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir (Cemal, 1986: 360). Nitekim MGK'nın 99 sayılı (MGKTD, 10.06.1983: 297) ve Yüksek Seçim Kurulu'nun 285 no'lu kararlarına göre 24 Ağustos 1983 tarihine kadar üye sayısı 30'u bulamayan partiler 6 Kasım seçimlerine katılamamıştır. Cuntanın veto yetkisini aşarak seçimlere girmeye hak kazanan üç parti MDP, HP ve ANAP olmuştur (Resmi Gazete, 26.08.1983: 59). Böylece 6 Kasım 1983 seçimlerine katılması kesinleşen partiler, çalışmalarını "aday adayları üzerinde yoğunlaştırmışlardır (Milliyet, 27.08.1983: 8). Seçime katılacak olan partilerle ilgili Evren özellikle partilerin kamuoyuna sevimli gösterilmesini, basının buna gayret etmesini ve liderle alay edilmemesini istemiştir (Cemal, 1986: 425). İcazetli üç partinin katılabileceği seçimlerden söz ederken de Evren, *"12 Eylül felsefesine ters düşmeyen bir partinin iktidara geleceğine inanıyorum"* sözleri ile seçim ve halk oylaması gibi iki demokratik kurumun nasıl güdümlü olduklarını açıkça ifade etmektedir (Türkiye Tarihi, 2000: 55).

6 Kasım seçimleri için kendine en güvenli parti olarak nitelendirilen MDP, 67 ilde ve 500 ilçede örgütlenmesini

tamamlamıştır. En dinamik parti olarak gözlemlenen ANAP ise tüm illerde ve 454 ilçede örgütlenmiştir. MDP ile ANAP arasındaki ilk önemli tartışma örgütlenmeleri tamamlama konusunda "ilk önce örgütlenmemizi biz tamamladık" üzerinden olmuştur. Siyasi geleceğini SODEP'in bir türlü tamamlanamayan kurucu üyelerine bağlayan ve 48 il, 214 ilçede örgütlenen HP örgütlenme konusunda güçlük çeken tek parti olarak nitelendirilmiştir (Cumhuriyet Seçim 83 Eki, 29.08.1983: 1).

IV. MDP, HP VE ANAP'IN SEÇİM BEYANNAME VE PARTİ PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

MDP, HP ve ANAP'ın seçimlere katılmaları kesinleştikten sonra her bir parti siyasal propagandalarını, kendi parti programları üzerinden gerçekleştirmişlerdir (Milliyet, 27.08.1983: 8). Böylece kamuoyunun dikkati de bu yönde yoğunlaşmıştır. Üç partinin temel sorunlara yaklaşımı ve aralarındaki farklılıkları tespit etmememiz açısından programlarının değerlendirilmesi önemlidir.

Üç parti programlarında öncelikli olarak ilkelerini belirlemişler ve kendi siyasi oluşumlarını tanımlamışlardır (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 3). Genel vaatleri içeren bu amaç ve ilkelere baktığımızda kendisine 1976 CHP tüzüğünü (Cumhuriyet Halk Partisi, 1974: 1-4) temel alarak bir program hazırlayan HP (Erdoğan, 2000: 195), öncelikli olarak katılımcı, etkin ve de demokratik planlama vurgusu yapmıştır (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 3). MDP ilk vurgusunda Atatürk milliyetçiliği, 12 Eylül ruh ve felsefesine bağlığını ifade etmektedir (Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi, 1983: 1). ANAP ise asıl olan fert ve toplum mutluluğu görüşü ile sosyal adalet ve fırsat eşitliği vurgusundan yola çıkarak, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve refahın yaygınlaştırılması gibi konularda yoğunlaşmıştır (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 18).

Kendisini sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye ve onların içindeki saygınlığını yüceltmeye çalışan, devletçiliğe ağırlık veren, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir olarak tanımlayan HP, Atatürk ilkelerine bağlılığını teyit ederek programına başlamaktadır (Halkçı Parti Programı, 1983: 1).

KİT'lerin geliştirilmesi ve verimliliğin artırılması, dış ekonomik ilişkiler, köy işleri, tarım, ormancılık, enerji, madencilik, ticaret, sanayi, sağlık, sosyal politika, güvenlik, eğitim-öğretim,

çalışma hayatı, küçük esnaf, sanatkârlar, kamu idaresi, devlet, devlet memurları, vergi politikası, kültür, sanat, turizm, ulaşım, basın, konut, gençlik-spor, din, adalet, emniyet, milli savunma ve dış politika konularından oluşan HP programında, ülkenin çevre sorunları hakkında hiçbir görüş belirtilmemiştir (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 3-21).

Partilerin uygulayacakları iktisadi politika ve ekonomik yapıya dair vaatleri incelendiğinde, bazı ufak farklarla, ortak vaadin aynı olduğu görülür. Bu vaatler işsizliğin giderilmesi ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasıdır.

HP, ekonomik kalkınmada devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomi modelini benimsediğini ifade etmiştir. Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde gelişmesini, ülke kaynaklarının dökümü yapılarak en verimli şekilde kullanılmasını plan olarak sunmaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi içim kamu ve özel kesimin işbirliği içinde olmasını ve birbirini tamamlar biçimde faaliyette bulunmasını programında kabul ettiğini ve halkın planlanan hedefte katkısının büyük olacağını ifade etmektedir (Halkçı Parti Programı, 1983: 4-9). Ekonomide hızlı kalkınmanın gerçekleştirilmesi, bölgesel dengesizliğin giderilmesi, dış ilişkilerin çıkar dengesine dayandırılması, ulusal gelirin adil biçimde dağıtılması, dar gelirli halkın alım gücünün arttırılması ve işsizliğe çözüm bulunması HP'nin iktisadi programındaki diğer maddelerdir (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 4).

HP, programında sendikacılığın daha demokratik ölçülerde faaliyet göstermesine imkân verecek tedbirlerin alınacağını ve sendika seçme özgürlüğünün verilmesine gayret edileceğini belirtmekte ancak grev sözcüğüne yer vermemektedir. Siyasi partiler, meslek kuruluşları, dernekler gibi devlet dışı kurumlara da temas etmeyen programda, özgürlükler ve demokrasi hususunda da geniş saptamaların olmadığı gözlenir (Halkçı Parti Programı, 1983: 24; Milliyet, 27.08.1983: 8).

Kendisini sol çizgide tanımlayan HP'nin bahsedilen konulara yeteri kadar yer vermemesi ya da temkinli davranması mevcut siyasi ortamın gerekliliği olarak görülebilir.

HP'nin izleyeceği uluslararası ve dış politika ilkelerini NATO'ya bağlılık, tüm Müslüman ülkelerinin barış ve istikrar içinde yaşamaları için çaba sarf etmek, Kıbrıs Türk toplumunun desteklemek, doğu bloğu ülkeleri ile karşılıklı çıkarlara saygı duymak ve içişlerine karışmamak olarak belirlemiştir. Aynı zamanda hak eşitliği ilkelerine dayalı dış politika uygulamasına devam edilmesi ve

Ortadoğu'da Filistin meselesine kalıcı bir çözüm bulunması temennisini belirtmektedir (Halkçı Parti Programı, 1983: 43-44).

HP seçim bildirgesinde konut sorunu, turizm, dış ekonomik ilişkiler, sosyal güvenlik ve eğitim konusundaki görüşlerini açıklanmıştır. İşsizliğin sosyal bir intihar şekline dönüştüğü ifade edilen bildirgede bunun önlenmesi için çaba sarf edileceği bildirilmektedir (Milliyet, 14.10.1983: 7). HP, MDP ve ANAP'tan farklı olarak seçim kampanyalarında siyasal reklam verme imkânından yararlanamamıştır (Tokgöz, 1991: 14).

MDP'nin iktisadi politikasının ise merkezi devlet yapısıyla liberal bir ekonomi anlayışını bağdaştırmaya yönelik olduğu gözlenir. Parti takip edeceği ekonomi politikasının temel hedefini; devamlı hızlı ve dengeli bir kalkınma sağlayarak milletin refah ve mutluluğa, ülkeyi makul bir zaman içinde ileri ülkelerin seviyesine ulaştırmak olarak tanımlamaktadır. Kalkınmayı demokratik sistem içinde gerçekleştirmeye kararlı olduklarını ifade etmektedir (Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi, 1983: 2). Ayrıca, kalkınma faaliyetinin beş yıllık planlarla yürütülmesine devam edilmesi, planlama teşkilatının siyasi karar almasının önlenmesi; ülke içinde fiili tekellerin, bu istikametteki anlaşmaların ve tekele yakın hallerin kaldırılması ve devlet tarafından işletilen hukuki tekellerin asgariye indirilmesi; devamlı, hızlı ve dengeli bir kalkınma için ekonomik faaliyetlerin temelinin ferdi teşebbüs ve özel mülkiyet sistemine bağlanması; serbest piyasa ekonomisi kurallarını, iktisadi faaliyetlerin yürütülmesinde hakim kılmak için gerekli tedbirlerin alınmasını da kendilerine hedef olarak koymaktadır (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 4).

MDP programının esasını oluşturan merkezi devlet anlayışından kaynaklanan ekonomik alanda devlet-özel sektör dengesinde dair bir takım belirsizlikler göze çarpmaktadır. Programda merkezi devlet yapısına verilen özel önem ve sağda bir parti olmanın özel teşebbüsü öne çıkarma zorunluluğu, bu belirsizliği programda devamlı kılmaktadır (Milliyet, 27.08.1983: 8). *"Çalışan fertler, kanuni haklarını koruyabilmek maksadıyla sendika kurmak, toplu sözleşme yapmak, greve gidebilmek imkânlarını hür bir şekilde kullanabilmelidirler."* maddesi ile sosyal politikasında çalışma şartları ve ücret dağılımında adaletin sağlanması hususlarına vurgu yapmaktadır (Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi, 1983: 8).

MDP programı, ülkenin ana sorununu güvenlik ve devlet otoritesinin sağlanması olarak tanımlarken esasında 12 Eylül mevcudiyetine bağlılık mesajını vermektedir. Güvenlik sorununa

çözüm olarak sıkı bir merkeziyetçiliği içeren devlet örgütünü koyu bir milliyetçilik ve geleneksellikçilikle işleyen ideolojiyi siyasi anlayışına temel almaktadır (Milliyet, 27.08.1983: 8). Partinin dış politika ilkelerine gelince; ülkenin NATO içindeki yerinin güçlendirilmesi, Ortak Pazar'la ilişkilerin tam üye olma hedefi istikametinde geliştirilmesi, Arap ve Müslüman ülkeler ile kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin artırılması olarak sıralanmaktadır. Kıbrıs politikasında bir görüş bildirmeyen MDP, pasif değil aktif bir dış politika benimseneceğini taahhüt etmektedir (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 21; Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi, 1983: 14).

MDP seçim sloganlarında "Bu devleti kolay kurmadık, bu ülkeyi sokakta bulmadık, oylarımızı düşünerek MDP'yi seçelim", "İmtiyaz yok sınıf kavgası yok, iktidar MDP'ye huzur ülkeye!", "Kendi geleceğinizi kendiniz seçeceksiniz. Kaygılı karanlık bir yarın mı, güvenli güçlü MDP iktidar mı?", "Oyuna gelme, oyunu bölme, MDP'yi seç demokrasiyi seç!", "Bir daha ağlama anacağım, artık çocuklar ölmeyecek, sana ve ailene güvenceyi MDP getirecek!" gibi söylemleri tercih etmiştir. Düzenlediği basın toplantısında ise "Orta sınıfa önem veriyoruz, orta sınıfın karnı doyarsa çok fazla bir şey istemez. Orta tabaka aç olursa, devlet her türlü rejime açık olur." sözleri ile partinin seçim bildirgesini açıklanmıştır (Milliyet, 16.10.1983: 6).

Sunalp'in yurt gezilerinde, MDP'yi anlatması hususunda konuşmalarının soyut bir çerçevede kalması eleştirilmektedir. Konuşmasını dinleyen vatandaşlara tek düze bir ses tonu ile *"partimizin programında belirtilen hedefler..."* sözünden öte geçmeyen ifadeleri, halka uzak bir lider izlenimi yarattığı biçiminde değerlendirilmektedir (Cumhuriyet Seçim 83 Eki, 12.09.1983: 3).

HP ve MDP'den daha kapsamlı tanımlanabilecek bir program hazırlayan ANAP, ilk gayesini *"milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üstünde telakki eden"* şeklinde tanımlamıştır (Anavatan Partisi Programı- Anavatan Pasrtisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi- Hükümet Programı, 1983: 17). Ekonomik liberalizmi ve kültürel muhafazakârlığa dayalı pragmatist ve popülist politika izleyen parti (Duman, 2010: 175) iktisadi politikasını; yabancı sermaye yatırımını teşvik, gelir dağılımı farklılığının azaltılması, bölgelerarası gelişmişlik farklarının asgariye indirilmesi, refahın yaygınlaştırılması, ekonominin tabii kanunları içinde gelişimini sağlamak üzere müdahale ve tahditlerin asgariye indirilmesi, rekabet şartlarının hâkim olduğu serbest pazar

ekonomisinin uygulanması gibi esaslara dayandırmıştır (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 21).

Program devletin sadece istikrarı sağlamakla işlevini yerine getireceğini belirtmekte, devletin sanayi ve ticarete ilke olarak girmemesini, enerji, ulaşım ve haberleşme alanlarında altyapı yatırımları yapmakla yükümlü olmasını, istisnai olarak geri kalmış yörelerde kuracağı sanayi tesisleri de en kısa sürede millete devretmesini savunmaktadır. ANAP programında yer alan ekonomik görüşler, uluslararası mali kuruluşların kredilendirme koşulları ile benzerlik göstermesinin yanı sıra, ekonomideki batılı yaklaşım, programdaki toplumsa konulara ilişkin geleneksel anlayışla çatışmakta ve bu anlamda farklılık sergilemektedir (Milliyet, 27.08.1983: 8).

Programında basın-yayın ve adalet konularının HP ve MDP'ye göre daha sınırlı olduğu gözlenen ANAP'ın dış politika ilkelerinde siyasi, askeri, iktisadi işbirliği yönlerinden mensubu bulunduğumuz batı dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Savunmanın yanı sıra iktisadi gelişme ve kalkınmayı hızlandıracak, menfaatleri dengeleyecek daha aktif politika izlenmesi, coğrafi yer ve tarihi bağlar itibariyle Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, bu ülkeler ile batı arasında köprü olma görevinin üstlenilmesi, Kıbrıs Türk toplumuna destek hizmetinin sürdürülmesi ve Ermeni cinayet şebekelerinin katliamına nihayete verdirmek için gerekli mücadelenin sürdürülmesi gibi hususlar öne çıkmaktadır. ANAP'ın milliyetçi, muhafazakâr bir parti olduğunu ve örf, âdet ve ananelere bağlılığını her fırsatta ifade eden Özal, Türk ailesini partinin temel müessesesi olarak kabul ettiklerini konuşmalarında dile getirir (Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 21).

Seçimlere az bir zaman kala parti programlarında dış politika konularının içeriğinde somut bir tavrın olmaması ile beraber bu konuda açıklama yapmamalarını köşesinde eleştiren Ali Sirmen, üç partinin de Türkiye'nin yaşamakta olduğu özel durumdan dolayı iç politika konularını daha önemli hale getirdiğini belirtmektedir. Sadece Özal'ın NATO ile ilgili Türkiye'nin gücünün yeniden ele alınacağını belirtmesini kendi dünya görüşü ile tutarlı olması bakımından önemli ve ayırt edici görmektedir (Sirmen, 01.11.1983: 3).

Özal'ın özellikle yeni Türkiye yaratma projesi dahilinde dış politikada daha açık bir siyaset izleyeceği yönünde açıklamalar yapmasının yanında, Türkiye için tasarladığı iktisadi politikaları da basında olumlu değerlendirilmektedir. Ülkenin geçmişteki

yöneticilerin izlediği ekonomi politikalarını eleştiren Turgut Özal, yoğun ilgi ile karşılanmaktadır (Çetiner, 12.09.1983: 7).

6 Kasım seçimlerinin çok kritik bir seçim olduğu ve beş yıllık bir sürecinde belirleyicisi olacağı yönünde yoğun bir propaganda sürecine giren Özal'ın seçim sloganlarında "Erleri olgun yaşta yoksullukla savaşta", "Arıya çiçek, peteğe bal, Türkiye'ye Özal", Başbakan Özal", "Konut Sıkıntısını Çözeceğiz" gibi kamuoyunun dikkatini çekebilecek sözler tercih edilmiştir (Milliyet, 17.10.1983: 3; Köse, 2014: 170).

Seçim çalışmalarını ve propagandalarını yurt çapında mitinglerde gerçekleştiren partiler, sırasıyla yaptıkları radyo ve televizyon konuşmalarında partilerini, programlarını ve iktidara geldiklerinde neleri hedeflediklerini ifade etmişlerdir.

Programlarını bu temeller üzerine oturtan üç siyasi parti 6 Kasım 1983 günü Milletvekili Genel Seçimlerine katılmıştır. MDP'nin ihtilal yönetiminin direktifleri ile kurulması ve bir devlet partisi olduğu yönündeki iddialar partiyi iktidara taşır algısı, seçimler yaklaşırken değişmiştir (Turgut, 1986: 82).[10] 6 Kasım seçimlerinden sonuçlar sürpriz olarak algılansa da ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır (Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011, 2012: 93; Türkiye Tarihi, 2000: 55). % 45oy alan ANAP, % 52'lik bir oranla Meclis'te daha fazla temsil olanağı elde ederken %30 oy alan HP, % 29'luk temsil oranı, MDP ise % 23 oyuna karşılık % 17'lik sandalye gücüne ulaşmıştır (Cumhuriyet, 07.11.1983: 1). 6 Kasım seçimlerinin bir özelliği olarak, seçimlere başvuran bağımsız adayların sayısal fazlalığı dikkat çekicidir. Çünkü sadece üç siyasal partinin girdiği seçimlere 482 kişi bağımsız aday olarak başvurması ile Cumhuriyet tarihinin rekor düzeyine erişilmiştir (Doğan, 1985: 396).

Özal'ın kendisini ve partisini bir hizmet kapısı olarak tanımlaması (Turgut, 1986: 164) ayrıca sağ, sol, milliyetçi ve İslamcı kesimleri bir araya getirerek 12 Eylül öncesi yaşanan siyasi yapıyı iyi okuması 6 Kasım seçimlerinde kendisine başarıyı getirmiştir. ANAP'ın toplumsal sorunların çözümünde şiddet faktöründen ziyade, uzlaşıyı temel alan yaklaşımı, radikal hareketlere karşı daha demokratik ve hukuk kuralları içinde hareket etmesi, liberal değerlerle İslamcı muhafazakâr değerleri birleştirip belli bir ideolojiden uzak

[10] "Seçim öncesi Özal'ın 1983 Eylül ve Ekim aylarındaki büyük kentlerde ulusal ve uluslararası seminerler düzenlemesi, Gebert, IMF, Dünya Bankası ile temaslarda bulunması iş çevrelerinin de siyasal tercihlerinde Özal ve Sunalp arasında kalmasına neden olmuştur. Seçimlerden sonra ise herkes "Özalcı" olmuştur.", (Doğan, 1985: 408).

kalarak, modern değerleri geleneksel değerlerle birleştirmesi Türk siyasi hayatında önemli bir kırılma yaratmıştır (Duman, 2010: 177-178).

Ayrıca ANAP programı diğer parti programları ile kıyaslandığında, konulara görece geniş açılımlı yaklaşması ve kamuoyunun 12 Eylül öncesi yaşanan günlere geri dönülmesinden kaygı duyması kendisini iktidara taşıyan nedenlerin arasında gösterilebilir.

Sonuç

12 Eylül ara rejiminden sonra, yönetimi devralan TSK ülkede yaşanan anarşi ve kargaşa ortamını fiili olarak bitirmesinin ardından, demokrasinin yeniden işlerlik kazanması çalışmalarına başlamıştır. Yeni bir Anayasa'nın tesis edilmesi için oluşturulan DM ve KM çalışmalarını tamamlamış, Siyasi Partiler ve Milletvekili kanunları yeniden hazırlanmıştır.

Ancak bu rejime biçim veren Anayasa ve diğer temel yasalar MGK'nın istemiyle oluşturulduğu için, bu biçimiyle, "sözde" demokrasiye geçiş süreci kamuoyuna sunulmuştur (Başkaya, 1995: 990).

12 Eylül 1980'de sivil yönetime geçişin önemli bir aşaması olan 6 Kasım 1983 seçimlerine geçiş evresi kolay olmamıştır. Çünkü 12 Eylül'ün çoğulcu ve özgürlükçü bir siyasi oluşumun önünde engel teşkil etmesi, siyasi partilerin 1983 Milletvekili Genel Seçimlerine katılımında belli zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Geçirilen bu evrede demokratik yapının tesis edilmesine de müsaade edilmemiştir. Dolayısıyla 1983 seçimlerini gerçek anlamda demokratik bir seçim olarak tanımlamamız mümkün görünmemektedir.

Siyasi Partiler ve Milletvekili Kanunlarının resmiyet kazanmasının ardından pek çok isim siyasi parti kurma faaliyetine başlamıştır. Ancak bu isimlerin ve kurdukları siyasi partilerin seçimlere katılması mümkün olmamış, pek çoğu veto almıştır. 1961 Anayasası ve uygulamalarını 12 Eylül öncesi kargaşa ortamının yegâne sebebi olarak gören Kenan Evren, geçmiş dönemin tekrar yaşanmaması adına her türlü hukuksuz –ya da hukuksal zemine bir biçimde eklemleyerek- ve insanlık dışı muameleleri uygulamaya koymaktan çekinmemiştir. Siyasi Partilerin nasıl olması gerektiği yönünde de bir karar mekanizması görevini üstlenen Evren ve MGK, kendisinin de ABD'deki siyasi partiler üzerinden verdiği örnekle, tıpkı ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de merkezde bir sağ ve sol partinin kurulmasını yeterli bulmuştur. Yine 12 Eylül öncesi yaşanan günlere geri dönülmemesi gerektiği savıyla, kurulacak yeni partilerin uçlarda

olmaması gerektiği fikrindedir. 7 Kasım 1982 halk oylaması neticesinde Anayasa'nın yürürlüğe girmiş ve kendisi Cumhurbaşkanı sıfatıyla yönetimi ele almıştır. 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmak üzere Evren'den izinli üç parti MDP, HP ve ANAP çalışmalarına başlamıştır.

Seçimlere katılacak üç parti de programlarında öncelikli olarak ilkelerini belirlemişler ve siyasi vaatlerini tanımlamışlardır. Genel vaatleri içeren bu amaç ve ilkelere baktığımızda kendisine 1976 CHP tüzüğünü esas alarak bir program hazırlayan HP öncelikli olarak katılımcı, etkin ve de demokratik planlama vurgusu yapmıştır. MDP ilk vurgusunda Atatürk milliyetçiliği, 12 Eylül ruh ve felsefesine bağlığını ifade etmektedir. ANAP ise asıl olan fert ve toplum mutluluğu görüşü ile sosyal adalet ve fırsat eşitliği vurgusundan yola çıkarak, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve refahın yaygınlaştırılması gibi konularda yoğunlaşmıştır. Partilerin uygulayacakları iktisadi politika ve ekonomik yapıya dair vaatleri incelendiğinde, bazı ufak farklarla, ortak vaadin aynı olduğu görülür. Bu vaatler işsizliğin giderilmesi ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasıdır.

Programlarını temelde bu prensipler üzerine oturtan üç siyasi parti 6 Kasım 1983 günü Milletvekili Genel Seçimlerine katılmıştır. MDP'nin ihtilal yönetiminin direktifleri ile kurulması ve bir devlet partisi olduğu yönündeki iddialar partiyi iktidara taşır algısı, seçimler yaklaşırken değişmiştir. % 45oy alan ANAP'ın, % 52'lik bir oranla Meclis'te daha fazla temsil olanağı elde etmiştir.

KAYNAKÇA

Danışma Meclisi Tutanakları
DMTD, (23.09.1982), Birleşim 156, Cilt 10.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanakları
MGKTD, (19.09.1980), Birleşim 1, Cilt 1.
MGKTD, (21.04.1983), Birleşim 142, Cilt 8.
MGKTD, (10.06.1983) Birleşim 149, Cilt 9.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Resmi Gazete, (30.06.1981).
Resmi Gazete, (24.04.1983).
Resmi Gazete, (13.06.1983).
Resmi Gazete, (26.08.1983).
Cumhuriyet, (25.01.1980).

Cumhuriyet, (02.11.1980)
Cumhuriyet, (24.07.1981).
Cumhuriyet, (18.08.1981).
Cumhuriyet,(16.10.1981).
Cumhuriyet, (17.10.1981).
Cumhuriyet, (22.10.1981).
Cumhuriyet, (23.10.1981).
Cumhuriyet, (24.10.1981).
Cumhuriyet, (27.10.1981).
Cumhuriyet, (28.10.1981).
Cumhuriyet, (01.11.1981).
Cumhuriyet, (19.07.1982).
Cumhuriyet, (20.07.1982).
Cumhuriyet, (21.07.1982).
Cumhuriyet, (23.07.1982).
Cumhuriyet, (26.07.1982).
Cumhuriyet, (28.07.1982).
Cumhuriyet, (28.07.1982).
Cumhuriyet, (07.11.1983).
Cumhuriyet Seçim 83 Eki, (29.08.1983).
Cumhuriyet Seçim 83 Eki, (12.09.1983).
Milliyet,(25.01.1980).
Milliyet, (13.09.1980).
Milliyet, (14.09.1980).
Milliyet, (15.09.1980).
Milliyet, (02.11.1980).
Milliyet, (28.06.1981).
Milliyet, (23.10.1981).
Milliyet, (01.11.1981).
Milliyet, (18.07.1982).
Milliyet, (19.07.1982).
Milliyet, (23.09.1982).
Milliyet, (30.04.1983).
Milliyet, (27.08.1983).
Milliyet, (16.10.1983).
Milliyet, (17.10.1983).
Tercüman, (17.10.1981).

KİTAPLAR

Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları 1983 (1983). Ankara.

Anavatan Partisi Programı- Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi- Hükümet Programı 1983 (1983). Ankara.

AHMAD, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye,* İstanbul: Hil Yayınları.

BARLAS, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları,* İstanbul: Sabah Kitapları.

BİRANT, M. A. (1984). *12 Eylül Saat: 04:00,* İstanbul: Karacan Yayınları.

CEMAL, H. (1986). *12 Eylül Günlüğü Demokrasi Korkusu,* İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük (1976). Ankara.

DOĞAN, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset,* İstanbul.

DUMAN, Z. (2010). *Türkiye'de Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal,* Ankara: Kadim Yayınları.

ERDOĞAN, A. (2000). *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü (1923-2000),* Ankara: Barok Matbaacılık.

EVREN, K. (1991a). *Kenan Evren'in Anıları,* İstanbul: Milliyet Yayınları.

EVREN, K. (1991b). *Kenan Evren'in Anıları,* İstanbul: Milliyet Yayınları.

EVREN, K. (1991c). *Kenan Evren'in Anıları,* İstanbul: Milliyet Yayınları.

GÖNLÜBOL, vd., (1974). *Olaylarla Türk Dış Politikası,* Ankara: Sevinç Matbaası.

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1982, 1961 (2008). Ankara: TİK Matbaası.

Halkçı Parti Programı 1983 (1983). Ankara: Halkçı Parti Yayınları.

Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi 1983 (1983). Ankara: Basın Merkezi Yayınları.

Milletvekilleri Genel Seçimleri (1923-2011) (2012). Ankara: TİK Yayınları.

ÖZGİŞİ, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu,* Ankara: TBMM Basımevi.

SOYSAL, M. (1986). *100 Soruda Anayasanın Anlamı,* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

TANÖR vd., (2000). *Türkiye Tarihi (1985-1995),* İstanbul: Cem Yayınları.

TURGUT, H. (1986). *12 Eylül Partileri,* İstanbul: ABC Yayınları.

MAKALELER

(19.07.1982). "İlk Tepkilerin Gösterdiği", *Milliyet.*

AYAN, S. (2007). "Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Sivas, C. 8., S.2: 9.

BARLAS, M. (17.10.1981). "Açılan ve Kapananlar", *Milliyet.*

BAŞKAYA, F. (1995), "Türkiye'nin 1980 Dönemeci", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C 14.: 990.

BORA, T. (2005). "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* İstanbul, İletişim Yayınları, C 7: 589.

CİVAOĞLU, G. (27.07.1974). "Taksim", *Tercüman.*

ÇETİNER, Y. (12.09.1983). "Ekonomide Beklentiler Yeni Umutlar", *Milliyet.*

DOĞAN, Y. (18.07.1982). "İlk Bakışta", *Cumhuriyet.*

DURSUN, S. (2008). "Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Sonrası Dönem", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* VII/16-17: 2.

EKŞİ, O. (17.10.1981). "Partilerin Feshi", *Hürriyet.*

KABAKLI, A. (27.07.1974). "İslam Aleminin Gururu", *Tercüman.*

KÖSE, İ. (2014). "Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011)", *İletişim ve Diplomasi Dergisi.*: 170.

MUMCU, U. (18.10.1981). "Önemli Aşama", *Cumhuriyet.*

MUMCU, U. (30.03.1981). "Geleceğe Doğru", *Cumhuriyet.*

MUMCU, U. (08.07.1982). "Basın İçin", *Cumhuriyet.*

MUMCU, U. (22.07.1982). "Yanlışlar…", *Cumhuriyet.*

MUMCU, U. (27.08.1982). "Osmanlı Yasası Bile", *Cumhuriyet.*

NADİ, N. (28.07.1982). "Bir İki Nokta…", *Cumhuriyet.*

ÖZTURANLI, M. İ. (01.11.1980). "Uzmanlık Çağında Birlikte Yönetim", *Milliyet.*

SELÇUK, S. (18.04.1981). "Çıkış Yolu", *Cumhuriyet.*

SİRMEN, A. (01.11.1983). "Bir Açıklama", *Cumhuriyet.*

SOSYAL, M. (01.11.1980). "Parantez", *Milliyet.*

SOYSAL, M. (23.10.1981). "Yeni Dönem", *Milliyet.*

TAMER, R. (17.10.1981). "Partilerin Feshi…", *Tercüman.*

TANÖR, B. (05.07.1982). "Anayasa ve Özgürlük", *Cumhuriyet.*

TOKGÖZ, O. (1991). "Türkiye'de 1983 ve 1987 Genel Seçimlerinde Kullanılan Siyasal Reklamlar", *Amme İdaresi Dergisi,* S. 4.: 14.

TUŞALP, E. (23.10.1981). "Cem Eroğlu'nun Erbil Tuşalp'e Verdiği Röportaj", *Cumhuriyet.*

TÜRK, H. S. (1989). "Ana Çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C. 40., S. 1-4: 68.

YARDIMCI, C. (27.07.1974). "Milli Zafer", *Tercüman.*

YÜZBAŞIOĞLU, N. (1995). "1982 Anayasası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C 11.: 28.